

Bijlage VWO
2009

tijdvak 1

Nederlands

Tekstboekje

Grenzeloze literatuur

- (1) In literaire supplementen en kunst-rubrieken wemelt het al een tijd van discussies over de toekomst van de literatuur in een tijd van ontleding. Ook
5 wordt er opnieuw gedebatteerd over de vraag of het verschil in kwaliteit tussen een toneelstuk van Vondel en de smartlapteksten van André Hazes hard gemaakt kan worden.
- (2) De grens tussen de ‘hogere’ literatuur en de populaire amusementslectuur lijkt langzaam maar zeker te vervagen, vooral door de knieval die de meeste media maken voor jongeren en
15 een lager opgeleid publiek. Tegelijkertijd verschuift de voorkeur van de gemiddelde boekenliefhebber van pure fictie naar non-fictie. Vooral de vraag naar boeken over historische onderwerpen, biografieën en egodocumenten zoals dagboeken is flink toegenomen.
- (3) Waar komen deze verschuivingen en grensvervagingen vandaan? Toen ik nog Moderne Letterkunde doceerde
20 aan de Universiteit van Amsterdam, was daar juist de democratisering van de vroege jaren zeventig losgebarsten. Wij docenten probeerden nog ‘elitaire’ onderwerpen aan de man te brengen, zoals de poëzie van Nijhoff of de romantheorie. Maar de studenten, die mochten meebeslissen, geloofden niet meer in het belang van de traditionele grote schrijvers en vroegen om colleges
30 over populaire literatuur, kinderboeken, vrouwenboeken, strips en doktersromans. De essaybundel *Populaire literatuur* die wij collectief in 1974 uitgaven, was een typische uiting van wat je de ‘democratisering van de smaak’ zou kunnen noemen.
- (4) Wat de grens tussen fictie en non-fictie betreft, is er een even sterke verschuiving opgetreden. Tot in de
40 jaren zeventig bestond er een grote schaarste aan schrijversbiografieën. De studie van de Nederlandse letteren werd in de naoorlogse periode nog beheerst door een taboe op het betrekken van de persoon van de schrijver bij de behandeling van zijn werk. Zo’n op de schrijver gerichte benadering werd gehokeld, omdat ze leidde tot het misverstand dat bijvoorbeeld de ik-persoon in een roman zou samenvallen met de schrijver zelf. Nee, bij bestudering van een literaire tekst diende men zich te beperken tot de tekst zelf. Wat de auteur erover had opgemerkt,
60 deed niet ter zake.
- (5) Ook op dat punt zijn we nu in het andere uiterste vervallen. Om in het literaire circus te kunnen meedraaien, moet de schrijver met zijn hele hebben en houden voor de dag komen en zijn eigen boeken pluggen door op te treden in alle media. Biografieën en dagboeken zijn in de boekhandel niet meer aan te slepen en menig schrijver verwerkt zo veel mogelijk eigen ervaringen in wat hij schrijft.
- (6) Tot en met de jaren zeventig gold aan de universiteiten als criterium voor ‘literatuur’ dat een tekst ‘fictioneel + waardevol’ dient te zijn. Dus geen Geert Mak¹ (want echt gebeurd) en geen Dan Brown² (want puur vermaak). Inmiddels houden literatuurwetenschappers er heel andere ideeën op na.
- (7) Wat zijn die ideeën en wat valt er tegenin te brengen? De jonge Amsterdamse hoogleraar letterkunde Thomas Vaessens betoogde op 7 april in *nrc.next* dat schrijvers zich niet moeten verschuilen achter hun personages. De literatuur stelt zich veel te vrijblijvend op, vond hij. Zo noemde hij het verkeerd als een schrijver die zich voor
80

belediging moet verantwoorden in een
90 rechtszaak, zich verdedigt door te
stellen: “Dat heb ik niet gezegd, maar
een van mijn personages.”
(8) Dat is een onzinnige eis van
professor Vaessens. De schrijver zou
95 wel heel erg in zijn vrijheid beknot
worden als hij zich bij iedere uiting van
zijn romanfiguren moest afvragen:
“Kan ik dat wel helemaal voor mijn
verantwoording nemen?” In uiterste
100 consequentie zou dan ook de auteur
van een misdaadroman vervolgd
kunnen worden voor de moorden die hij
laat plegen.
(9) Het is duidelijk dat Vaessens het
105 slachtoffer is van het vervagen van de
grens tussen een literaire roman en een
journalistiek boek. In dat laatste werk
kan de auteur inderdaad niet straffeloos
bestaande personen beledigen of aan-
110 klagen. Maar een werk van fictie vertelt
gewoonlijk over verzonnen figuren, die
dan ook de vrijheid moeten hebben om
te zeggen wat hun maar invalt. Dat
betekent niet dat de schrijver zich aan
115 alle verantwoordelijkheid onttrekt. De
totale strekking van zijn roman zal hij
altijd wel degelijk voor zijn verantwoor-
ding nemen.
(10) In april is, onder meer in *NRC*
120 *Handelsblad*, ook verbale strijd gevoerd
over de vraag of literatuur überhaupt
zinvolle uitspraken over de werkelijk-
heid kan doen. Als romans toch maar
verzonnen verhalen zijn, waarom
125 zouden we dan al die moeite doen om
daar kennis van te nemen? Kunnen we
dan niet met meer winst filosofische of
historische boeken lezen?
(11) Op dit soort vragen is al zo’n 2400
130 jaar geleden door Aristoteles afdoend
antwoord gegeven. In zijn *Poetika*
schrijft hij, als hij historische werken
met tragedies vergelijkt, dat die laatste
meer waarheid over het leven in het
135 algemeen bevatten, omdat de
geschiedschrijver zich met alle moge-
lijke onbenullige details en toevallig-

heden moet bezighouden, terwijl het
drama algemene eigenschappen van de
140 werkelijkheid laat zien, juist omdat de
schrijver zich niet hoeft bezig te houden
met wat er zich bij een bepaalde
historische gebeurtenis heeft voor-
gedaan.
145 **(12)** De fictieschrijver kan dus beter dan
een journalist algemene waarheden
laten zien, omdat hij zich niet aan de
feiten hoeft te houden. Die eeuwenoude
stelling is maar al te waar. Waar komt
150 dan die plotselinge twijfel aan een
zinvolle strekking van literaire werken
vandaan?
(13) Hier is de fatale invloed merkbaar
van het zogenaamde ‘postmoderne
155 denken’. In het voetspoor van filosofen
als Theodor Adorno en Roland Barthes
hebben verschillende literaire critici
geprobeerd af te rekenen met de
gedachte dat een boek ooit een belang-
160 rijke mededeling kan bevatten. Iedere
lezer, stelden zij, zou namelijk een
eigen uitspraak bij elkaar sprokkelen uit
‘de taaltokens’ van een tekst. Wat de
lezer daaruit opmaakt, is zijn volkomen
165 vrije interpretatie. In principe is
literatuur volgens de postmoderne critici
dus een vrijblijvend spel met woorden.
(14) Nu is het inderdaad een feit dat
verschillende lezers verschillende op-
170 vattingen uit hetzelfde boek destilleren.
Maar daarmee is nog niet gezegd dat
men ‘na zorgvuldige lezing’ het nooit
eens zou kunnen worden over de
hoofdstrekking van een bepaalde
175 roman.
(15) Het postmoderne denken is dan
ook niet veel meer dan een her-
bezinning op de al te hoge pretenties
van sommige kunstenaars die zich in
180 de moderne tijd – na de Verlichting –
wel eens de allure van Bijbelse profeten
aanmaten. Na de onttroning van de
godsdienst als ultieme bron van waar-
heid zou nu de literatuur de laatste
185 waarheden moeten openbaren. Met
name negentiende-eeuwse dichters

dichtten de literatuur die hoge taak toe.
(16) Als het al zin heeft dergelijke
eeuwigheidspretenties onderuit te
190 halen, dan moet de postmodernist toch
niet het kind met het badwater weg-
gooien door te stellen dat een literair
werk in het geheel geen waarheden kan
bevatten.

195 **(17)** Dezelfde voorzichtigheid is
geboden wanneer het gaat om de vraag
welk boek tot de literatuur gerekend
dient te worden en welk niet. Die vraag
mag soms moeilijk te beantwoorden
200 zijn, maar dat is nog geen reden om te
beweren dat *De vlegeljaren van Pietje
Bell* door Chris van Abcoude op het-
zelfde niveau staat als een roman van
Proust.

205 **(18)** De jonge hooggeleerde Lisa Kuitert
schaarde zich onlangs bij de tegen-
standers van een 'elitaire' literatuur-
opvatting door te verklaren dat het
maar eens uit moest zijn met de
210 subsidie op moeilijk verkoopbare
boeken. Literaire werken die niet aan
de vraag van de markt beantwoorden,
hebben volgens haar geen recht van
bestaan. Daarmee kiest mevrouw
215 Kuitert wel erg onverbloemd voor de
smaak van de massa en neemt ze
blijkbaar voor lief dat met name dicht-
bundels dan niet meer uitgegeven
kunnen worden.

220 **(19)** Natuurlijk hebben ook de
sociologen weer hun nutteloze praat op
de kwestie rond de kwaliteitsvraag los-
gelaten. In Frankrijk betoogde Pierre
Bourdieu dat het verschil in artistieke
225 kwaliteit een bedenkensel is van de beter
gesitueerden, die daarmee hun maats-
chappelijke positie veilig willen
stellen door te veinzen dat alleen zij
kunnen genieten van bepaalde soorten

230 moeilijk toegankelijke kunst. Zij lezen
expres ingewikkelde boeken om zich zo
te onderscheiden van de domme
massa.

(20) Uit de zo geschapen onzekerheid
235 of er eigenlijk wel objectieve kwaliteits-
verschillen bestaan, valt ook de steeds
weer oploeiende strijd te verklaren over
de vraag of men leerlingen in het voort-
gezet onderwijs ertoe mag verplichten
240 een aantal literaire meesterwerken (de
zogenaamde 'canon' van de literatuur)
te lezen en te bestuderen in een
historische context. Wie zich verzet
tegen een dergelijke verplichte lijst,
245 miskent dat insiders wel degelijk over
harde criteria beschikken om vast te
stellen of een bepaald werk tot de
hogere literatuur gerekend mag worden
of niet.

250 **(21)** Toen Herman Franke in zijn
column in *de Volkskrant* zijn lezers
onlangs opriep hem te helpen met het
opstellen van een reeks criteria om 'het
verschil tussen lage en hoge literatuur'
255 te bepalen, leverde dat een lange rij
overtuigende kenmerken van waarde-
volle literatuur op. Een van die ken-
merken luidt: de betere roman laat
meer interpretaties toe en ontregelt wat
260 we kennen of menen te kennen, waar-
door we de wereld op een nieuwe
manier gaan zien. Triviale lectuur
daarentegen bevestigt wat we toch al
dachten.

265 **(22)** Er is, kortom, alle reden om de
sceptis van de postmodernen met een
korreltje zout te nemen. Door het lezen
van een goed literair werk leren we nog
altijd meer over de wereld dan door
270 alleen maar op eigen kracht rondtobben
in een grauwe, ondoorzichtige
werkelijkheid.

*naar: Hans van den Bergh
uit: HP/De Tijd, 12 mei 2006*

noot 1 Geert Mak: Nederlands auteur van historische werken zoals *De eeuw van mijn vader* en
In Europa

noot 2 Dan Brown: Amerikaans auteur van de bestseller *De Da Vinci Code*

Onderstaande tekst is een bewerking van een toespraak die Frits van Oostrom hield als President van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en die op 6 januari 2007 gepubliceerd werd in NRC Handelsblad

Regeerders in een rijtjeshuis

(1) Een van de wonderlijkste fenomenen op het gebied van leiderschap in Nederland is de opeenvolging van presidenten bij Philips. Zodra daar een nieuwe CEO (Chief Executive Officer) op het schild wordt geheven, wordt hij geprofileerd als een geweldenaar en als wonderdokter. Binnen de kortste keren is er een nieuwe strategie, steevast onder een pakkende slogan, het hele bedrijf holt er voor een paar jaar achteraan, aan het eind is er een groots afscheid om al het succes te vieren – en dan begint de cyclus weer van voren af aan.

(2) Langs de zijlijn vraagt de scepticus zich af: als de vorige zo goed was, waarom gooit de volgende het roer dan steevast om? Onwillekeurig denkt men aan het aforisme van de Pool Stanislaw Jerzy Lec: “Als u een standbeeld omver haalt, laat dan de sokkel staan, die kan van pas komen.”

(3) Het model van Philips is bepaald on-Nederlands. Zo’n schetterig ‘follow the leader’ is veel meer iets Amerikaans, waarvan ons land heus wel een tik heeft meegekregen, maar in essentie blijven wij het land van bescheiden leiders zoals Drees¹⁾ en Zijlstra²⁾, regeerders in een rijtjeshuis, saaie aartsvaders van het overleg, het brede draagvlak en de kracht van de collectiviteit.

(4) Het is heden ten dage mode – niet in de laatste plaats onder jonge mensen – om over dergelijk leiderschap en een dergelijke overlegcultuur te schamperen. In één en dezelfde moeite wordt het gehele overlegmodel, het

zogenaamde Nederlandse poldermodel, verketterd. Deze critici vergeten echter dat dit concept onze diepste traditie raakt. Het heeft ons gebracht tot waar we nu staan. Het is per saldo ook wel een heel erg goed concept.

(5) Aangezien een Nederlander een dergelijke loftuiting nooit van een landgenoot zal aannemen, ben ik zo vrij als kroongetuigen hier twee gezaghebbende Amerikaanse stemmen op te voeren. In haar essay ‘Mankind’s better moments’ (1980) behandelt Pulitzer Prize³⁾-winnares Barbara Tuchman een aantal episodes uit de wereldgeschiedenis waarin de mensheid zich waarachtig groots betoonde. Welnu, wat is haar eerste voorbeeld uit de wereldgeschiedenis van de mensheid op haar best? “Zie hoe de Nederlanders het wonder tot stand brachten van het scheppen van land uit zee.” Als winderig, met water doortrokken land, gedeeltelijk beneden zeeniveau, bedekt met moerassen, rivieren, meren en krekken, gelegen aan de stormachtige Noordzee met alleen natuurlijke barrières als duinen tegen de golven, heeft Nederland zich, ondanks deze nadelige natuurlijke positie, volgens haar ontwikkeld tot een van de dichtstbevolkte, ordelijke en welvarende landen, en op een bepaald moment van de geschiedenis tot een van de dominante westerse naties. Tot zover Tuchman.

(6) De tweede Amerikaan die Nederland lof toezwaait, is Jared Diamond. Na zijn met de Pulitzer Prize bekroonde ‘Guns, germs and steel’ (over de op-

gang van het Westen, 1997) bestudeerde Jared Diamond de keerzijde van de economische groei in het Westen: de ondergang van samenlevingen. Hij maakt in zijn boek een rondgang langs alle gevaren die de moderne samenlevingen bedreigen, zoals zelfoverschatting, demonisering van vermeende tegenstanders, afbrokkelende interne eendracht, uitputting van middelen en verstoring van het milieu. Hij noemt echter Nederland als een goed voorbeeld van een samenleving die dergelijke gevaren weet te pareren. Hij stelt dat het Nederlandse poldermodel de onderlinge afhankelijkheid van alle segmenten van de samenleving op een goede wijze erkent en de botsing van belangen tot een minimum weet te beperken. Aan de hand daarvan laat hij zien hoezeer het Nederlandse voorbeeld contrasteert met de huidige ontwikkelingen in de Verenigde Staten, waar rijke mensen zich in toenemende mate proberen af te zonderen van de rest van de maatschappij, in de ijdele hoop gevrijwaard te blijven van de problemen van de rest van de samenleving.

(7) Let wel: Tuchman en Diamond spreken van 'the Dutch' en 'the Netherlands' als collectief exemplaar. Niet één held wordt er speciaal voor aangezien, er valt geen naam zoals van Washington of Lincoln, Lech Walesa, Churchill of Mandela. Dat soort helden zijn ook vrij zeldzaam in de Nederlandse geschiedenis. Natuurlijk: wij hebben een vader des vaderlands in Willem van Oranje, een paar beroemde vlootvoogden en enkele hoofdarchitecten van het poldermodel. Maar het eigenlijke leiderschap van Nederland schuilt in het collectief.

(8) Dat gold al helemaal in onze echte glorie tijd, de Gouden Eeuw. Onze Republiek kende geen staatshoofd, zelfs geen regering, geen eenheid van bestuur, en evenmin een nationaal

systeem van wetgeving en rechtsbedeling. Belastingen waren hooguit gewestelijk en voor het overgrote deel lokaal. Besturen betekende destijds lavenen tussen hogere en lagere overheden en zelfs particuliere privileges. De macht verkeerde in precair evenwicht tussen adel en steden en werd bij voorkeur sterk gespreid en gerouleerd, al was het maar om misbruik ervan te voorkomen.

(9) In Zwolle had men elke vier weken twee nieuwe burgemeesters, die voor alle belangrijke beslissingen de instemming moesten verwerven van de 'meente': 48 aanzienlijke burgers gekozen uit de wijken van de stad. In andere steden speelden de gilden een vergelijkbare rol, of was er op zijn minst een vroedschap van tientallen voor het leven gekozen leden. Als stadsbestuurder genoten zij vanzelfsprekend aanzien, maar in het algemeen onderscheidde de magistratuur zich door gewoonheid.

(10) De Staten-Generaal hadden een per week roulerend voorzitterschap; alle gewesten, ongeacht hun grootte, hadden één stem en bij belangrijke kwesties was unanimiteit vereist. De Oranjes waren hooguit informeel het staatshoofd en enkel opperbevelhebber van het leger bij de gratie van de staten. Volstrekt onduidelijk was dan ook bij wie de uiteindelijke zeggenschap over de Republiek berustte.

(11) De machtigste man was in de praktijk misschien wel de raadpensionaris (landsadvocaat), terwijl die officieel slechts adviseur was van de staten van Holland, steeds voor een periode van vijf jaar. Stadhouder noch raadpensionaris stond officieel aan het roer, eerder wijdbeens in een sloep op open zee. Voor zover hun gezag al niet op voorhand was beperkt, werd het ook nog eens aangevochten en de hoge heren schipperden van compromis naar compromis. Er heerste een immense

vergadercultuur, met een breed en zeer stemhebbend midden. Dat waren dus de echte spreekwoordelijke jongens van Jan de Witt, aartsonderhandelaars, gladstrijkers en samenwerkings-virtuozen, coalitiesmeders, evenwichts- en draagvlakkunstenaars.

(12) De stoere managers van vandaag kijken op dat soort leiders neer. Zij lijken soms allemaal van mening dat natuurlijk leiderschap slechts gedijt in een context van doorlopende conflicten, waarin men simpelweg de eigen opvattingen, zonder al te veel overleg met andersdenkenden, krachtig moet doordrukken.

(13) Een ander groot en opvallend verschil tussen de bestuurders van toen en de bestuurders en managers die nu aan het roer staan, betreft hun kennis van kunst, wetenschap en cultuur. Met name in de Gouden Eeuw kenmerken de leiders zich dikwijls door hun erudiete inslag. Prins Maurits was een uitgesproken studiekop, niet alleen door zijn verbondenheid met ir. Simon Stevin die hij als stedendwinger kon gebruiken, maar ook door zijn passie voor wiskunde als zuivere wetenschap. De grote schrijvers Hooft en Huygens waren in het dagelijks leven regenten, en Jacob Cats was raadpensionaris en de meest gelezen dichter tegelijk.

(14) De Republiek onderscheidde zich binnen Europa in het algemeen door een hoge graad van algemene ontwikkeling. Het Nederlandse leiderschap vond zijn fundament in de cultuur. Het scheppen van een draagvlak vereist immers een brede blik, inlevingsvermogen plus uitgesproken vindingrijkheid. Visie en creativiteit vormen immers de hoeksteen van alle innovatie.

(15) De bijdrage die culturele vorming aan leiderschap kan leveren, wordt tegenwoordig onderschat. Cultuur en leiderschap lijken twee compleet gescheiden werelden. Wie op de middel-

bare school vandaag de dag kiest voor het profiel 'Cultuur en maatschappij', wekt de indruk zich bij voorbaat af te melden voor leidinggevende functies. Na de middelbare school lijkt het helemaal alsof een scheiding der geesten over ons neerdaalt, waarbij studenten steeds sneller moeten worden klaargestoomd via zwaar geprofessionaliseerde vakopleidingen. Het leidt tot doelgerichte, kundige maar dikwijls ook wat smalle mensen en tot universiteiten en hbo-opleidingen die in hun gelederen heel wat talenten ongebruikt laten.

(16) Laten we ons voor deze éne keer eens spiegelen aan de Verenigde Staten. De universiteiten daar funderen hun bacheloropleidingen in een klassiek model van 'liberal arts', waarbij studenten eerst een vrij brede basis krijgen alvorens zich te specialiseren. Aan veel universiteiten krijgt die basis gestalte via een zogeheten 'core curriculum', een algemeen cultureel programma verspreid over de domeinen Foreign Cultures, Historical Study, Literature and Arts, Moral Reasoning, Science, Social Analysis en General Education.

(17) De Amerikaanse economie geldt als de meest innovatieve ter wereld. Innovatie vereist denken en doen langs ongebruikelijke lijnen en heel veel vrije associatie. Zou de Amerikaanse vaardigheid in dezen iets te maken kunnen hebben met het feit dat afgestudeerden van een universiteit als Harvard, voorafgaand aan de business school, op hoog niveau hoor- en werkcolleges doorlopen over zulke ogenschijnlijk onzakelijke onderwerpen als Jewish life in eastern Europe, The Darwinian revolution, The Bible and its interpretations, Equality and difference, The nature of light and matter en The politics of Greek tragedy? Leiders van nu en straks – denk er eens over. En wilt u echt een leider zijn: doe er wat aan.

- noot 1 Willem Drees: minister-president van 1948-1958
- noot 2 Jelle Zijlstra: minister in verschillende kabinetten, minister-president van 1966-1967, later president van de Nederlandsche Bank
- noot 3 Pulitzer Prize: Amerikaanse prijs voor de journalistiek

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.

De Cevo is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.